

Religionsfilosofisk livsoplysning og teologisk metode hos Løgstrup

Ole Jensen

I 2008 påbegyndte *Forlaget Klim* i Aarhus et højt fortjenstfuldt projekt, nyudgivelsen af K.E. Løgstrups (1905-1981) værker. Hver udgivelse er forsynet med en omfattende efterskrift samt et kommentarbind, kaldet en "Ledsager". Udgivelserne indgår sammen med en række bøger med relation til Løgstrups forfatterskab i *Løgstrup Biblioteket. Svein Aage Christoffersen*, som vi hædrer med dette festskrift, er således forfatter til en yderst indsigtfuld efterskrift til nyudgivelsen af Løgstrups *Opgør med Kierkegaard* (Aarhus (Klim) 2013; 1. udg. København (Gyldendal) 1968).

I den sidste fase af sit liv skrev Løgstrup på en *Metafysik* i fire bind, hvoraf han selv kun nåede at udgive de to; de to øvrige er udkommet posthumt. Fokus i det følgende er på dette værks fjerde bind, som er hans religionsfilosofiske hovedværk. Det bærer titlen *Skabelse og tilintetgørelse. Metafysik IV. Religionsfilosofiske betragtninger* (1. udg. København (Gyldendal) 1978), og blev nyudgivet i 2015 med efterskriften forfattet af mig.¹ Ledsageren *Af og til intet* er skrevet af Svend Andersen. Det giver mig denne anledning til at gøre rede for Løgstrups opfattelse af religionsfilosofiens teologiske opgave.

¹ Jeg henviser til værket med sidetal fra begge udgaver, 1. udgavens først – f.eks. 167/215.

I. ”Epokens” ”irreligiøsitet” som udfordring for teologi og forkyndelse

Religionsfilosofisk livsoplysning som en ’Johannes Døber-tjeneste’ for forkyndelsen

Løgstrup skelner skarpt mellem ”*det universelle i kristendommen*” og ”*det specifikt kristelige i kristendommen*”.² Det er to forskellige kategorier. Det specifikt kristelige er den kristne *forkyndelse* af Guds riges komme, der stiller syndens, lidelsens og dødens overvindelse i udsigt. Det er et *løfte* – altså noget, man må stole på eller lade være at stole på, tro på eller ikke tro på. Det universelle er noget andet, det er en *beskrivelse* af virkeligheden, som den er beskaffen. Og en beskrivelse skal man ikke tro på eller lade være at tro på, den skal man finde træffende eller afvise som forkert ved at sige: ”Gå hen og se bedre efter!”

I universitetssammenhæng er de to områder da også fordelt på to fag – det specifikt kristelige er dogmatikkens arbejdsfelt, det universelle er religionsfilosofiens, som sammen med etikken var Løgstrups fag som professor. Han beskæftigede sig derfor primært med *filosofi*, filosofisk virkelighedsbeskrivelse, og kun indirekte og afledt med *forkyndelsen*. (Ved filosofi forstod han sin egen variant af den ”fænomenologiske” filosofi).

Men han beskæftigede sig med filosofi for forkyndelsens skyld, fordi forkyndelsen forudsætter den virkelighedsforståelse, religionsfilosofien beskriver – og som munder ud i ”*tanken om skabelse*” (legio) og *tanken om en skabermagt* (”magten til at være”, legio).³ Han gjorde det *også* for kulturens skyld – for at modvirke den moderne sekulariserede virkelighedsforståelsers armod og dens udslag i meningsstomhed, stress, depression og erstatningsreligiøs dyrkelse af mammon, vækst og forbrug. Det kaldte han ”*epokens*” (9/11) ”*irreligiøse ontologi*” (85/109). Den dobbelte funktion: *for forkyndelsens skyld* og *for kulturens skyld* samlede han med Grundtvig under betegnelsen ”*livsoplysning*” (249/322; 278f/360f). I denne artikel er mit tema alene den første funktion, ’for forkyndelsens skyld’. Det er religionsfilosofisk livsoplysning som en ’*Johannes Døber-tjeneste*’ for den kristne forkyndelse. Det er således bogens teologiske relevans, jeg behandler her.

² Se Ole Jensen, *Historien om K.E. Løgstrup* (København: Anis, 2007), 85.

³ Jf. også denne titel ”Tanken om skabelse som forståelseshorisont for evangeliet”, i: *Lumen. Katolsk Tidsskrift* 1970 (38), 59-76.

Muligheden af en religiøs virkelighedsforståelse er forudsætning for, at kristen tro kan opstå som en fri livsytring

Den moderne normal-skeptikers irreligiøsitet spærrer for det religiøse kristne budskab og må korrigeres – og det, så det overbeviser skeptikeren. Det er 'Johannes Døber-gerningens' formål. Det må ske *filosofisk*, argumentationen må ikke forudsætte noget religiøst, selvom den munder ud i det, for så vil den jo ikke kunne overbevise den *ir*-religiøse. Den irreligiøse må opdage tilværelsens *metafysiske* dimension, som ifølge Løgstrup gør tanken om en i sidste ende *religiøs* virkelighedsforståelse plausibel og nærliggende. Først da vil begreber som synd og nåde, evigt liv, en ny himmel og jord o.a. kunne 'oversættes' til en nutidig eksistentiel tiltale, der *angår* den, der tildales, så det kræver et svar – et ja eller et nej, tro eller ikke-tro.

Kun da kan kristen tro tilegnes ”i frivillighed”. Og det skal den kunne, for tro er ikke noget, man kan presses til udefra eller presse sig selv til mod sin virkelighedsforståelse (213ff/276ff; 262f/340). Det ville forvandle tro til en præstation og være i direkte modstrid med Luthers opfattelse af tro. Vi kan ikke vinde Guds gunst ved at gøre gode gerninger, som er gjort *for at* vinde hans gunst. Men at trodse sin virkelighedsforståelse og dermed sin indre redelighed med samme formål, at vinde hans gunst, er blot en moderne variant af det samme. Begge dele er det, Luther kaldte ”gerningsretfærdighed”.

Den moderne variant har man kaldt forståelsesgerningsretfærdighed eller intellektuel gerningsretfærdighed. Den er opstået, fordi den irreligiøse virkelighedsforståelse har indfundet sig i løbet af det sidste par hundrede år. Løgstrup kalder det ”*fideisme*” (208/269) og tænker specifikt på den Kierkegaard-inspirerede tale om troslydighed og ”springet” ud i det uforståelige eller ligefrem absurde. Men det rammer også fænomener som fundamentalisme og det nyeste skud på stammen, remytologisering.⁴ Forkyndelsen må, som det hed på de første to sider af Løgstrups *Den etiske fordring* fra 1956 (nyudgivet 2010), være ”i den forstand forståelig, at den svarer til (hhv. taler til, rører ved, evt. afslører) afgørende træk i vor tilværelse”. ”Vi tror med en ontologi”, har jeg noteret i mine excerpter fra en øvelse hos Løgstrup i 1961 – vi tror med en virkelighedsforståelse.⁵

⁴ Mod Erasmus skriver Luther i *Om den trælboundne vilje*: ”For hvordan skal man kunne fæste lid til det, man ikke begriber?” Se: David Bugge, *Hinandens verden. Ledsager til K.E. Løgstrups Den etiske fordring* (Aarhus: Klim, 2011), 17.

⁵ Her betyder ontologi virkelighedsforståelse. – Løgstrups øvelse om ”Bultmanns historieforståelse” foråret 1961.

Den tidsinvariabelt sande virkelighedsforståelse

Men det er ikke en hvilken som helst religiøs ontologi eller virkelighedsforståelse, Løgstrup tænker på. Det er en bestemt religiøs ontologi/virkelighedsforståelse, som *den kristne tro* – og det vil sige det ”specifikt kristelige i kristendommen” – forudsætter! “Troen indeholder en ontologi”, hedder det i tilslutning til Luther (59/77).

Men samtidig hedder det også, at vi kan ”fatte den med den naturlige fornuft” (60/78). Løgstrup nærer en tyrkertro på, at grundtræk af denne virkelighedsforståelse er så virkelighedsnære og fænomenologisk overbevisende, at de kan tillægges, ja, pånøder sig ”universel” gyldighed. Det vil en lødig ”livsoplysning” kunne afdække. (Hvis de skulle hente deres gyldighed fra et ”det kræver/befaler forkyndelsen”, ville accepten af gyldigheden ske i lydighed og ikke i ”frivillighed” – i bekymret anstrengelse, som er troens modsætning).

Hvad er det for grundtræk? Det er ikke mindst de følgende tre: (a) Tilværelsen er *etisk* indrettet eller skabt. Der er forskel på godt og ondt, gavmildhed og grusomhed, og det gode har forrang for det onde, det onde er det godes benægtelse og/eller parasit. Og denne forskel er en ontologisk forskel, en tilværelsesiboende forskel og ikke en menneskeskabt vedtagelse (social konstruktion) (84/109).⁶ (b) Tilværelsen rummer ”*godheder*”, som bærer og opretholder vort liv – ”suveræne livsytringer” som tillid, barmhjertighed og håb, men også befindender som ubekymrethed og glæde o.a. (88f/113ff). (c) *Gudstanken* hører tilværelsen til. ”Den menneskelige tilværelses forfatning kan ikke forstås uden Gud” (268/347). Det gælder i (mindst) to henseender. Dels som evighedens nedslag i tiden som hos Kierkegaard i indledningen til *Sygdommen til døden* – i syntesen af evigt og timeligt og dermed som en ubetinget fordring. Og *nota bene*: dette er altså ”filosofi”, ikke teologi.⁷ Dels ’logisk’: der må være en magt, der gør, at det, der er, er og varer, så længe det gør, og denne magt er det *nærliggende* at ”*tyde religiøst*” (uden at der er tale om et gudsbevis) (10/12). Alt dette kan fremanalyseres (religions)filosofisk – eller med et andet af hans udtryk ”skabelsesfilosofisk” (63/82). Det er nødvendigheder for tanken og eksistensen med ”universel” gyldighed. Det er *den ene sande virkelighedsforståelse*

⁶ Her betyder ontologi tilværelsesiboende, tilværelseskonstituerende.

⁷ I mine øvelsesexcerpter (se note iv) noterer jeg, at Løgstrup giver samme henvisning til *Sygdommen til døden* og med en udtrykkelig understregning af, at det ”er filosofi”. I 1950 henviser han desuden til *Enten-Eller*: ”en ubetinget fordring hører med til den menneskelige eksistens” (*Kierkegaards og Heideggers eksistensforståelse og dens forhold til forkyndelsen* (Aarhus: Klim, 2013), 96.

– dét er Løgstrups filosofisk argumenterede påstand. Det er ikke åbenbaringspåstande.

Anti-pietisme var af biografiske grunde et grundtræk i Løgstrups karakter. Derfor var han ikke meget for at tale om erfaring og oplevelse i religiøs sammenhæng. Ikke desto mindre kommer han tæt på i følgende ræsonnement. På Luthers tid og helt frem til oplysningstiden deltes denne virkelighedsforståelse, som kristendommen forudsætter, bogstaveligt talt af alle mennesker i samtiden. Men i vor epoke, irreligiøsitetens, er den ”gået under jorden” (168/217). Med det mener han, at den er *den til alle tider sande, den tidsinvariabelt sande virkelighedsforståelse*. Den udspringer af, hævder han, at alle mennesker, inklusive den irreligiøse skeptiker, lever i en ”*tilværelsesoplevelse*”, der dybest set er religiøs (167/215). Livet, siger han i tilknytning til Grundtvig, ”er skaberens gave til mennesket” (249/322). Vi forudsætter den, når vi spontant tillægger tilværelsen mening ved at glæde os over livet eller bliver sønderknust af sorg, når vi mister en uundværlig nærtstående.⁸ Eller når mennesker, der lever i forfærdelige kår, bliver ved at ville have livet. Der er mange andre eksempler i bogen – og i de øvrige *Metafysik*-bind.⁹ Religiøsiteten er ifølge Løgstrup *ret beset* en tilværelsesiboende, en ontologisk kendsgerning. Jeg har foreslået at kalde det en ”anonym”, ontologisk ”religiøsitet”.¹⁰ Det er derfor en uting og en fejl ved vor tid, at den er blevet tvunget under jorden (267/345). Og det religionsfilosofiske livsoplysningsprojekt – ’Johannes Døbergerningen’ – består derfor i at drage den op i dagens klare lys igen, at hæve anonymiteten. Og gøre det som tænkning, som filosofi – som modtræk mod ”epokens irreligiøse ontologi”.

Teologi og filosofi – og prædiken og filosofi

Løgstrup samler programmatisk det hidtil sagte i denne formulering: ”Det er en *teologisk* opgave at give en *filosofisk* analyse af de fænomener i vor tilværelse, som den kristne forkyndelse *knytter til* ved. Findes de ikke, bliver forkyndelsen ikke *troværdig*” (276/357; mine fremh.). At det skal gøres filosofisk – med ”den

⁸ Denne overvejelse finder vi allerede i *Den etiske fordring*, som påvist af Svein Aage Christoffersen i *Efterskrift til Opgør med Kierkegaard*, 202.

⁹ Se eksempelvis den udførlige argumentation i *Skabelse og tilintetgørelses* Tredie Del, afsnit 4-6. – I *Historien om K.E. Løgstrup* hævder jeg, at grundideen med Løgstrups stort anlagte fire-binds metafysik-projekt er i sammenhæng på sammenhæng at pege på, hvad der tyder på, at ”verden er Guds” verden (s. 15, mottoet).

¹⁰ Ole Jensen, *Historien om K.E. Løgstrup*, 169-171.

naturlige fornuft” – er, som skildret, en *apologetisk* pointe: for at kunne overbevise den ir-religiøse. Men det er mere end det, det er en *fundamentalteologisk* pointe. Det har han tidligere – i 1968 i *Opgør med Kierkegaard* – sagt meget tydeligt: ”Det er en kristelig påstand, at tanken om *skabelse* ikke er en særlig kristelig tanke, og det er en kristelig påstand, at den *radikale* fordring ikke er en særlig kristelig fordring” (mine fremh.).¹¹

Hvorfor er det en fundamentalteologisk pointe? Jo, når forkyndelsen går ud fra eller forudsætter, at der er ”universel” ubetingethed (tanken om *skabelse* og en *radikal* fordring) givet med vores tilværelse, så forkyndelsen vil være uforståelig og utilgængelig uden denne ubetingethed, må ubetingetheden kunne afdækkes med de midler, hvormed vi ’normalt’ afdækker virkelighed, det vil sige filosofisk. Det kommer af, at Løgstrup gør alvor af en gedigen luthersk – og grundtvigsk – tanke: At den samme Gud er både i skabelsen og åbenbaringen, selvom det er på hver sin måde (59f/77f; 249/322).

Udtrykket ”knytter til ved” henter Løgstrup i den tyske debat i dialektisk-teologiske kredse om ”tilknytningsspunkter for åbenbaringen”. Hans religionsfilosofi kan som helhed forstås som et indlæg i denne debat.

Prædiken og filosofi er titlen på et efterladt manuskript af Løgstrup, som må stamme fra de sidste år af 1970’erne, mens han arbejdede med det posthumt udgivne tredje metafysik-bind *Ophav og omgivelse*. Artiklen handler – i skitseform – om, hvad der er prædikens opgave, den er *Løgstrups homiletik!*¹² Det hedder her: ”En prædiken består i at det kristne budskab sættes i forhold til en livsbelysning” (et andet ord for livsoplysning). Den teologiske, religionsfilosofiske – livsoplysende – opgave er også prædikantens, den er prædikens første ’Johannes Døber-led’, som budskabet, dens andet ’led’, *knytter til ved*, hør bare: ”Hvor vedkommende prædikanten formår at gøre evangeliet beror på, hvor væsentlige kendsgerninger, fænomener og problemer fra vor egen tilværelse, fra kloden og universet han har formået at hente frem og få konfronteret med evangeliet” (142).

Med andre ord: Løgstrups religionsfilosofi, ja, hele hans firebinds-metafysik, skal ses i et homiletisk stor-perspektiv! Den rummer et imponerende lager af mulige ”tilknytningsspunkter for åbenbaringen”. Som hjælpedisciplin for dogmatikken er den samtidig, qua livsoplysning, hjælpedisciplin for prædikenen. Med allusion til det kendte barthianske slagord, at “at man driver

¹¹ *Opgør med Kierkegaard* (København: Gyldendal, 1968), 116 / Nyudgaven (Aarhus:Klim, 2013), 120.

¹² Artiklen er trykt i *Solidaritet og Kærlighed. Essays* (København: Gyldendal, 1987), 141-145.

teologi, fordi der skal prædikes på søndag”, kan vi om Løgstrup føje til, at man, teologen, *præsten*, ”driver *filosofi*, fordi der skal prædikes på søndag”.

II: Udviklingen i Løgstrups teologiske metode

Løgstrup, Heidegger og Bultmann

Løgstrup havde, især i 1950'erne, nær kontakt til en gruppering i tysk teologi, hvor den nævnte debat om ”tilknytningsspunktet for åbenbaringen” førtes med stor intensitet – kredsen omkring Ny Testamente-forskeren *Rudolf Bultmann*. Det er oplysende at spørge, hvordan Løgstrups religionsfilosofiske livsoplysningsprojekt placerer sig i denne sammenhæng.

Bultmann blev kendt for sit arbejde med at udforme en metode for udlægningen af det nytestamentlige forkyndelsesbudskab – kaldet *afmytologisering og existential interpretation*. (Det er det sidste af de to ord, der er det vigtigste – at tale om afmytologisering uden at tale om existential interpretation giver ingen mening)!

Både Løgstrup og Bultmann vil sikre troen som en fri ytring ved at fremanalysere den ”forudforståelse”, den ”knytter til” ved og lader sig ”forstå” med.¹³ Og begge tager den *fænomenologiske* filosofi til hjælp, først og fremmest i filosofien *Martin Heideggers* variant i det geniale værk *Sein und Zeit* (Væren og tid) fra 1927.¹⁴

At vi skal dø er for Heidegger det mest grundlæggende, man kan sige om menneskelivet. Vi ved det, fordi vi er bevidste væsener, der ved, at tiden findes og går. Men den samme viden gør, at vi er det væsen, der kan foretage valg. Det giver os en relativ magt til at træffe afværgeforanstaltninger, der kommer trusler fra fremtiden i forkøbet og udsætter døden. Vi lever ’foran’ os selv, foregribende – i ”*sorgen for ..*” (*cural Sorge*), sagde Heidegger, i bekymring, kunne vi også sige. Kierkegaard sagde, mere dramatisk, i ”Angest”. Løgstrup sagde i ”selvopholdelse”. Bekymring og foregribelse og valg er værensiboende (ontologiske) eksistensbestemmelser. Heidegger kaldte det *existentialer*. Det er vort tidsinvariable forståelsesudstyr.

¹³ ”Forudforståelse” er et andet begreb fra den tyske debat. Det har Løgstrup også benyttet sig af tidligere, ikke mindst i *Opgør med Kierkegaard*. Men han undgår det i *Skabelse og tilintetgørelse*. Det må han have haft en tanke med. Jeg fortryder derfor, at jeg har benyttet mig af det i min Efterskrift til bogen.

¹⁴ Løgstrup er desuden påvirket af fænomenologerne Edmund Husserl, Max Scheler og Hans Lipps og af vore ’egne’ danske Søren Kierkegaard og Jakob Knudsen.

Det får i Bultmanns og Løgstrups teologiske kontekst rollen som det *modtageudstyr*, med hvilket forkyndelsen kan gøres vedkommende for os. Men der er noget, Heidegger mangler. Der er lagt en *ubetinget* fordring ind i tilværelsen, og at den er ubetinget betyder, at den stammer fra Gud, som vi har set. Ifølge Løgstrup rejser denne fordring sig i hvert eneste konkrete møde mellem mennesker, fordi vi altid har noget af det andet menneskes liv i vores hånd. Bultmann hævder, at det kan først den kristne forkyndelse fortælle os. For ham kan forkyndelsen alene knytte til ved angstens *råb efter Gud*, men det er et råb, der altid er forvansket af vore egoistiske lykkedrømme. Så forkyndelsen er nødt til først at afvise denne forvanskning som syndig, før den kan tilsige syndernes forladelse. Og det sker så i én og samme trosakt i trosøjeblikket. Bultmann kalder det *"tilknytning i modsigelse"*.

Løgstrup svarer: Bultmann har ret. Mødet med forkyndelsen rummer så vist "afsløring" og "konfrontation".¹⁵ Men, der gives også en tilknytning i – lad os kalde det – *ligeløb*. Til vort forståelses- og modtageudstyr hører også vore erfaringer af godhed, evighed, ubekymrethed og glæde (234/303). *I sig selv* er de ikke egoistiske – med dem forstår vi gudsrigetets tilsagn om nåde, fred og glæde. Jeg har engang brugt min gamle lærer fra Marburg, Ernst Fuchs' ord om det: "Der Glaube knüpft an einen Haben an, nicht an ein Defizit".¹⁶ Troen knytter ikke kun til det, vi mangler, men også til noget, vi får skænket. Fuchs føjer forklarende til: "i dit liv skal agte på de erfaringer, du gør med kærligheden".¹⁷

For nylig har *Svein Aage Christoffersen* indtryksfuldt gjort det samme gældende i en artikel med den sigende titel *Skapelsesnåde*.¹⁸ Han vrister her Løgstrups synspunkt fri af det falske alternativ, som megen dialektisk teologi har været fanget i: Enten er syndefaldet altomfattende, så verden er en jammerdal, tom for nåde, og så havner vi i gnostisk dualisme og marcionisme; eller også er syndefaldet ikke radikalt, så mennesket med gode gerninger kan hjælpe Guds nåde lidt på vej, og så havner vi i pelagianisme. Christoffersen demon-

¹⁵ Det er tydeligt på den første side af *Den etiske fordring* og hyppigt i *Opgør med Kierkegaard*.

¹⁶ "Troen knytter til ved en credit, ikke ved en debet", fristes man til at oversætte det. Løgstrup kan tale om, at livsytringerne ikke kan skrives på vores "konto" som egenskaber, vi kan anbefale os med; de tilhører tilværelsen og kommer bag på os som – skabelsesnåde.

¹⁷ Se s. 33f i min bog *Sårbar usårlighed. Løgstrup og religionens genkomst i teologien* (København: Gyldendal, 1994). S. 18-34 er et genoptryk af min artikel fra 1967, "Skabte livsmuligheder' - 'Suveræne livsytringer'. Bemærkninger til et grundtema hos K.E. Løgstrup".

¹⁸ Svein Aage Christoffersen, "Skapelsesnåde. Om dens sansbare verdens erfaringsform", i: *Norsk Teologisk Tidsskrift* 2011/3-4, (Oslo: Universitetsforlaget, 2011), 261-277.

terer det falske alternativ ved en overbevisende påvisning af, at ufortjent skabelsesnåde og konkrete erfaringer af ufortjent skabelsesnåde er bærende i Luthers *Store Katekismus*. Den ufortjente skabelsesnåde hører til vort modtageudstyr – i sin åbenbaring knytter Gud til sin egen nåde i skabelsen. Vi tror med ”erfaringer af nåde” fra det givne, skabte liv (Christoffersen 276).

Heidegger har ikke ret i, at det mest grundlæggende, man kan sige om tilværelsen er, at vi skal dø. Det er *mere* grundlæggende at konstatere, at vi *faktisk lever* nu og her! Man skal have levet først for at kunne dø! Og så er livet yderligere et mirakel, hvad døden ikke er. Hvordan kan det gå til, at noget *er til, fylder og varer*, som tilfældet jo faktisk er? Det er et konstaterbart under. Og bag det står der en *skabende magt*, for hvordan skulle det ellers kunne være tilfældet? Skabelse kommer ’før’ tilintetgørelse (jf. bogens titel), liv ’før’ død’. ”Intethed og død ved vi kun af som savn af, hvad der engang var til og bestod og nu ikke mere er til. Livet er ikke til med forlov af døden, væren er ikke til med forlov af intet” (38/49f). Og livets skabte godheder, de suveræne livsyringer, ubekymrighed og glæde, kommer på tilsvarende vis ’før’ bekymring og angst. Her er Løgstrup på linje med Heideggers til USA emigrerede, jødiske elev *Hannah Arendt*, der hævder, at *natality* kommer ’før’ *mortality*; hun udtrykker det næsten ordret med salmens ord ”vi ej fødes til at dø”, men til at leve.¹⁹

Og disse skabte godheder rummer en anden slags *handlemuligheder* end dem, der er fremkaldt af bekymring og angst og selvopholdelse, og som giver en relativ magt til at *afværge* ulykker. Med godhederne er der givet os muligheder for at skabe *positive livsrum* for menneskers og klodens liv, fællesskabskabende og fællesskabsbefordrende *livsmuligheder*.

Løgstrup udvider Bultmanns eksistentiale interpretation til en *skabelsesfilosofisk interpretation*, vælger jeg at skrive i Efterskriften. Han udvider de ontologiske eksistensbestemmelser – eksistentialerne – med komponenterne i den tidsinvariable virkelighedsforståelse, som han er nået frem til (religions)filosofisk. Han videreudvikler den heideggerske eksistensfænomenologi til en *skabelsesfænomenologi*. ’Johannes Døber-gerningen’ kan betjene sig af et langt mere frodigt forståelses- og modtageudstyr end hos Heidegger-Bultmann.

¹⁹ Salmen ”Lad det klinge sødt i sky” (Den danske salmebog nr. 115).

Fra bevidsthed til krop

Men ikke alt i den kristne forkyndelse lader sig interpretere inden for den forståelighedsramme og med det modtageudstyr, som udgøres af de ontologiske *eksistens*bestemmelser, heller ikke i Løgstrups udvidede udgave. Det er han sig fuldt bevidst. Det gælder eksempelvis – det har han i det mindste ment så sent som i Skabelse og tilintetgørelse – de ”tidsbetingede apokalyptiske detailforestillinger” i Det Ny Testamente, som den nutidige forkyndelse derfor, med et udtryk fra Bultmann, må ”eliminere” (276/357).²⁰

Men nu støder han på to steder i Jesu forkyndelse, hvor en apokalyptisk forestilling ikke kan undværes, hvis Jesu udsagn skal give mening. I bjergprædikenen (Matth. 6) skammer Jesus sine tilhørere ud for, at de ikke lever ubekymrede som markens liljer og himlens fugle. Men hvis ikke vi bekymrer os, svigter vi jo. Forældre, der ikke sørger for deres børn, svigter fatalt. Tilværelsen er nu engang indrettet som sorgen for .., det har Heidegger ret i, og det er jo ikke vores skyld. Det må Jesus have vidst. Han må så at sige have taget forskud på gudsrigets komme som en verden, hvor døden og med den nødvendigheden af at leve i sorgen for .. ikke længere findes. Den tilstand skal tilhørerne også tage forskud på, det må være meningen. Ellers er det, han – Jesus – siger, meningsløst og forargeligt. (233f/301f)

Og når Jesus tilgiver selv den forfærdeligste forbryder, dersom han angrer (tænk på en KZ-lejr-bøddel) – vil det dog være en hån mod bøddelens ofre, *med mindre* der er et gudsrige i vente, hvor Gud ”oprejser” ofret og giver det det liv, det blev berøvet, ”evigt igen”. Idet Jesus tilgiver den angrende ugerningsmand, foregriber han en ændring af verdens beskaffenhed, der er så fundamental, at sorg, lidelse og død ikke længere vil findes (jf. Apost. Gern. 21). Ellers er hans forkyndelse etisk forkastelig. (241f/312f).

Denne nye tilstand, denne ”*kosmiske vending*” (245f/317f), som Løgstrup kalder det, kan ikke rummes inden for de ontologiske *eksistens*bestemmelser forståelsesramme. Den sprænger ikke blot Bultmanns eksistentiale interpretation, men også Løgstrups skabelsesfilosofiske interpretation. Den kosmiske vending, Jesus foregriber, synes at svare til den ”apokalyptiske” forestilling om ”en ny himmel og jord”. Jesu forkyndelse nøder Løgstrup til yderligere at udvide ”forudforståelsen”, hvis det er muligt!

Det, Løgstrup indser, er, at *eksistens*bestemmelserne er *bevidstheds*fænomener – de er usynlige, ufysiske, de hører til i en åndelig inderverden, selvets

²⁰ Citatet stammer fra en tekst fra 1971, men er ordret gentaget her i 1978.

verden, 'sjælen', som det tidligere hed. Så længe der alene er tale om synd og syndernes forladelse *for sig*, er forkyndelsen forståelig med eksistensbestemmelserne – Heidegger-Bultmanns suppleret med Løgstrups. Men når vi kommer til lidelsens og dødens realiteter, hvor forkyndelsen, hvis den skal give mening, stiller en overvindelse af lidelsen og døden i udsigt, slår en forudforståelse, der kun består af disse bevidsthedsfænomener, ikke til. Skyld og synd befinder sig i vores bevidsthed, men sygdom, smerte og død befinder sig i vores krop, der er en del af den ydre verden. Og vi er jo lige så meget krop, som vi er bevidsthed. Vi kan sige det på denne måde: Står vi ved en grav, er det ikke nok, at præsten prædiker syndernes forladelse, for døden er ikke menneskers skyld, men tilværelsesindretningens skyld. Her giver kun et budskab om et "gudsrig", hvor døden ikke længere findes, mening.

Den ydre, sansbare verden har gjort sit indtog i Løgstrups soteriologi (læren om frelsen). Og det rokker ved, hvad vi er tilbøjelige til at anse for "selvfølgeligheder"; de kan skyldes snæversyn og fordomme (246f/318f). Løgstrup åbner derfor for den mulighed, at der går en bevægelse fra forkyndelsen tilbage til forudforståelsen, så den kristne forkyndelse "fælder vrangforestillinger og rydder sig en fænomenologisk lysning".²¹ I lysningen vil en rigere facetteret livsforståelse at knytte til ved forkyndelsen kunne vokse frem. Og den bør indgå i præstens livsoplysning. Det er ikke nok med en "etisk livsbelysning" som prædikenens første led. En "kosmisk livsbelysning" må føjes til, hedder det således i homiletik-artiklen.

Fra menneske til natur og univers

Men der er mere at sige. Svein Aage Christoffersen har i den ovennævnte artikel mindet os om, at heller ikke de godheds-erfaringer, vi gør, indskrænker sig til at stamme fra det mellem-menneskelige 'rum'. "Skapelsesnåden" er hos Løgstrup ingenlunde indskrænket til de suveræne livsytringer, ubekymrethed, andre menneskers kærlighed og så videre. Den omfatter også og i høj grad helt elementære ydre sansbare naturfænomener som lyset og farven, træerne, græsset og kornet, ja, selve altings væren til. Og han gør opmærksom på, at det har været et motiv hos Løgstrup helt tilbage til hans tid som præst (1936-

²¹ "Eksistensteologisk og religionsfilosofisk tolkning af Jesu forkyndelse", *Studenterkredsen* 4/1971, 62. Store dele af denne tekst er taget med i *Skabelse og tilintetgørelse* i uændret stand, men akkurat det herlige, heideggersk klingende skovrydningsbillede "lysning" er ændret til det mere fæde "tilknytning" (277/357).

1943), selvom det først kommer til fuld filosofisk udfoldelse i hans allersidste par leveår i *Ophav og omgivelse* i den lange første del *Sansningen*, som var den del af bogen, der lå færdigudarbejdet ved hans død. (Resten forelå i forskellige enkeltundersøgelser, som udgiverne satte sammen).

Christoffersen gør yderligere opmærksom på, at Løgstrup hermed befinder sig i gedigen overensstemmelse med Luther. Alt det, der hver dag bidrager til, at livet lykkes og ikke blot mislykkes, er gaver, skabelses- og opretholdelsesgaver. Det er alt, hvad der er nødvendigt til legeme og til sjæl – *herunder* hele tilværelsens naturbasis og kosmiske basis: ”sol, måne og stjerner, dag og natt, luft, ild, vann, jord, og alt den bærer og frembringer av dyr og planter”. Løgstrups sansningsmetafysik fungerer med Luther i ryggen som et kritisk korrektiv til megen protestantisk teologis ”asketiske forhold til det estetisk sansbare”.

Skabelsesnådens gaver – det gammeltestamentlige velsignelsesbegreb – bliver tilknytningspunkt for den kristne forkyndelse, der beforder forståelsen af forkyndelsens *kosmiske* perspektiv. Det er værd at gøre opmærksom på, at det er i norsk sammenhæng, i sit oppositionsindlæg ved Aksel Valen-Sendstads doktordisputats i 1969, at Løgstrup udvikler de tidligste ansatser til sin sansningsmetafysik i polemik mod Heidegger-Bultmann-’aksen’, men også i overskridelse af sin egen skabelsesfilosofiske begrænsning til det mellem-menneskelige forståelses-’rum’.²²

Kritik af speciesisme i teologi og forkyndelse

Vi så, at forkyndelsen kan ”rydde sig en fænomenologisk lysning”, henholdsvis ”tilknytning”. Men det kan også gå den anden vej – nye fænomenologiske indsigter kan lyse aspekter af forkyndelsen, der hidtil har været underbelyst, op, så de pludselig får betydning. Det har Løgstrup selv erfaret, fortæller han i ’homiletik-teksten’, som må være skrevet efter *Skabelse og tilintetgørelse*, mens han arbejdede på *Ophav og omgivelse*. Prædikanten skal ikke kun hente ”væsentlige kendsgerninger, fænomener og problemer fra vor egen tilværelse” frem til konfrontation med evangeliet, men også ”fra kloden og universet” (min fremh.). Jo mere det er tilfældet, jo frodigere og dermed jo mere vedkommende bliver forkyndelsen. Derfor skal prædikanten interessere sig for alt muligt i livsoplysnings-’delen’ af sit virke, ”etisk” såvel som ”kosmisk” – hvad der i øvrigt,

²² Se Løgstrup, ”Eksistentialfilosofi og åbenbaringsteologi” i *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1970, 1-29.

siger Løgstrup i forbifarten, gør det langt mere krævende at være præst end professor, det har han selv erfaret.

Via ”en fornyet beskæftigelse med det psyko-fysiske problem” har han, siger han, gjort helt nye erkendelser af *sansningens* betydning – temaet fra første del af *Ophav og omgivelse* – og det har til hans overraskelse medført denne temmelig revolutionerende nyerkendelse af, hvad den kristne forkyndelse indebærer: ”*Kristendom er ikke en befrielse af mennesket fra universet, men med universet*” (mine fremh.)!²³

For vel er vi kroppe i et ydre kosmos, men *vi er ikke alene i kosmos*. Vi deler krop og sanser med dyrene og har kloden og biosfæren fælles med dem. Overlevelseskamp, smerte og lidelse er fælles vilkår. Vi befinder os ikke, siger Løgstrup, ”på randen af universet, på kanten af naturen”, men vi er ”indfældet” fysisk i natur og univers på godt og på ondt, hedder det på de første sider af *Ophav og omgivelse*. Og eftersom vores fortrin for dyrene, bevidstheden, gør os til etiske væsener, kan vi ikke sidde et ansvar for vore medskabninger og den livsverden, vi deler med dem, overhørig. Dette har været overset i den sansningsasketisk prægede teologi og har givet sig udslag i en *de facto* legitimering af et speciesistisk (menneskeart-egoistisk) natursyn.²⁴

Men de nye sansningsmetafysiske indsigter har også konsekvenser for forståelsen af det kristne budskab. Det er ikke nok, at evigt liv og opstandelse *for mennesker* tænkes med. Intet mindre end *en ny himmel og jord*, der omfatter hele vores kosmiske livsverdens befrielse for lidelse og død, må indgå i interpretationen. Ellers er kristendom en menneskebornert, speciesistisk religion. Kritikken af det teologisk legitimerede natursyn må følges op af en kritik af den speciesistiske lære om frelsen og om de sidste tider (soteriologien og eskatologien). Det er den konsekvens, der har overrasket Løgstrup, men som han ikke nåede at udvikle nærmere, da han blev indhentet af døden. – Og hånden på hjertet, hvor ofte har vi som prædikanter, om nogen sinde, det perspektiv indtænkt i forkyndelsen?

Hvis bevidstheden er uløseligt bundet til kroppen, og det er Løgstrups opfattelse i *Ophav og omgivelse*, kan vores befrielse – som vi har set – ikke bestå i, at bevidstheden befris uden kroppen, men alene ved at den befris sammen

²³ K.E. Løgstrup, *Solidaritet og kærlighed* (København: Gyldendal, 1987), 142-144.

²⁴ Om Løgstrups naturetik se Ole Jensen, *Historien om K.E. Løgstrup*, s. 159. Jeg har siden min disputats fra 1975 og bogen *I vækstens vold. Økologi og religion*, 1976, kritiseret en ’normalteologisk’ tendens til, bevidst eller ubevidst at legitimere et speciesistisk natursyn, sidst i *På kant med klodens klima. Om behovet for et ændret natursyn*, 2011.

med kroppen. Men vore kroppe kan ikke befris, uden at hele den kropslige livsverden, vi er en del af, indgår i befrielsen. *Vores* fysiske lidelse og død kan kun ophæves, idet *al* fysisk lidelse og død ophæves.

Når vi er "uden udveje"

I samme øjeblik som teologien og forkyndelsen bevæger sig ind i den "kosmiske livsbelysning", bliver forkyndelsens "forståelighed" og dermed dens "troværdighed" og "frivillighed" et problem – skulle det i det mindste synes. Disse hermeneutiske principper stammer helt tilbage til *Den etiske fordring*, men de går uændret igen her i *Skabelse og tilintetgørelse*, uden at Løgstrup sætter spørgsmålstegn ved dem.

Men lad os igen kaste et blik på formuleringerne fra *Den etiske fordring*: forkyndelsen må være "i den forstand forståelig, at den svarer til (hhv. taler til, rører ved, evt. afslører) afgørende træk i vor tilværelse". Med "*forudforståelse*" skal der med andre ord ikke forstås en fastlagt og lukket forståelseshorizont. Måske er det derfor, Løgstrup ikke længere benytter dette ord. Og vi har jo også set, at forkyndelsen kan virke tilbage og bidrage til en frodigere livsforståelse. I den "fænomenologiske lysning" kan der rokkes ved, hvad vi i tidsbetonet snæversyn betragter som "selvfølgeligheder".

Det fremgår yderligere, at Løgstrup lader det stå åbent, at forkyndelsen kan rumme elementer, der overgår eller tilsyneladende overgår vor forstand: Den filosofiske 'Johannes Døber-opgave' begrænser sig til at "tage den del af fornuftstridigheden ud af trosafgørelsen, der skyldes irreligiøsitet". Ja, mere end det: I Valen-Sendstad-oppositionen hedder det ligefrem, at "det religiøse spørgsmåls erfaringsbasis" er "erfaring af vor erfarings grænse"; "vi spørger religiøst efter hvad vi ikke kan erfare os til", efter "transcendens". "I frivillighed" udelukker ikke, at "den religiøse tydning", endsige den kristne religiøse forkyndelse rummer "afgørelse" for eller imod et ubevisligt og 'normalt' uforståeligt indhold. (262f/339; Valen-Sendstad-artiklen 19) ²⁵

Men hvad kan foranledige denne afgørelses frivillighed?

Her i bogen og i *Ophav og omgivelse* opholder Løgstrup sig i stigende grad ved *metafysiske situationer*, der indeholder et *uomgængeligt dilemma*, hvor vi – som han udtrykker det et sted – er "*uden udveje*" (244/315), bortset fra den

²⁵ Til slut i den i note xx nævnte artikel vedgår han, at "troværdighed" er hans koncepts problem, men han udelader denne 'indrømmelse' i *Skabelse og tilintetgørelse*! Det er næppe tilfældigt.

udvej, forkyndelsen tilbyder, selvom den måtte forekomme 'uforståelig'. Det er bl.a. disse dilemmaer, der gør troen til "afgørelse".

Vi er allerede stødt på to eksempler – Jesu forkyndelse af ubekymrighed og af den betingelsesløse tilgivelse uden hensyn til ofrene. Hvis gudsriget ikke indebærer en ændring af kosmos til ikke længere at være forbundet med lidelse og død, er Jesu forkyndelse forargelig og forkastelig. Et andet eksempel er Løgstrups tale ved begravelsen af sit 14 måneder gamle barnebarn i 1969. Det hedder her, at ganske vist er opstandelse et kors for tanken, men det er lige så meget et kors for tanken, hvis der ikke findes en opstandelse, for sorgen over det mistede barn afslører, at kærlighed er livets *skabte, evige* mening, og skaber af et liv, der er sådant beskaffent, formår også, hvis han vil, at rejse fra døde og dermed leve op til den mening og dermed den forventning, han har indlagt i vores liv ved at skabe det sådan. Og *evangeliet* siger, at det vil han!²⁶ – Det underliggende ræsonnement er, at en "kosmisk vending" ikke er mere mirakuløs end den mirakuløse kendsgerning, at vi og altet lever og er til lige nu og her; altså: ikke mere mirakuløs end værens- og opretholdelsesmiraklet. Dette ræsonnement låner plausibilitet til en afgørelse *for* forkyndelsens 'løsning' på udvejsløsheden.

Lad mig føje andre uopløselige, metafysiske dilemmaer til: Konflikten mellem kærlighed og retfærdighed. Konflikten mellem, at vi elsker livet og dog skal dø, så døden, sagt med Grundtvig, er vores "arvefænde" – den forargelige døds dilemma. Og konflikten mellem kærlighedens forrang for grusomheden versus naturens brutalitet og dyrenes lidelser. Disse konflikter er enten uløselige eller alene til at løse med den "kosmiske vendingens" 'svar'. De går tilbage på konflikten mellem *skabelse og tilintetgørelse*, der vel er den dybeste konflikt af alle for os mennesker – hvorfor den også har givet navn til Løgstrups bog. Enten sejrer livet og kærligheden, eller også er tilværelsen ét gigantisk tragisk arrangement.

Forkyndelsens 'svar' på disse konflikter er "i den forstand forståelige, at de svarer til, taler til, rører ved afgørende træk i vor tilværelse" – dilemmaerne er sådanne afgørende træk. Dilemmaerne er en videreudvikling af tilknytningen til "væsentlige kendsgerninger, fænomener og problemer fra vor egen tilværelse, fra kloden og universet".

Til hvert dilemma stiller Løgstrup nu "*undværlighedsprøvens*" spørgsmål: Hvad går tabt, hvis det religiøse svar på dilemmaet ikke står til troende?

²⁶ Se *Historien om K.E. Løgstrup*, 210ff.

”Hvilken erfaring ville vi komme i strid med, hvis vi benægter den religiøse påstand”? ”Hvad falder væk, hvis den religiøse tydning falder væk”? (98/126; 212f/275) Og vil vi slå os til tåls med det? Svarer vi nej og vælger det religiøse svar, må vi tage den tilsyneladende utroværdighed med i købet, idet vi, hvis vi svarede ja, måtte tage uundværligheden med i købet. Man kunne også formulere det sådan: Hver mulighed er lige så forståelig eller uforståelig som den anden og dermed lige så troværdig eller utroværdig som den anden. Det står minimum *fifty-fifty* mellem de to hinanden udelukkende muligheder. (Og derfor må der vælges). – Men jeg føjer gerne for mit vedkommende til, at skulle den religiøse mulighed vise sig at være illusion, har det dog ikke skadet at vælge den, tværtimod – dens omkostning ville reducere livet ubodeligt. Det er vel noget af det, den sene Habermas mener med sin tilnærmelse til en forståelse af religionens betydning for at modvirke kulturel erosion.

Fordobling af trosbegrebet – proleptisk forståelsessuspension

Med opmærksomheden ved dilemmaerne er der bragt en større vidde ind i formuleringen af ”tilknytninger” for forkyndelsen. Men det betyder ikke, at troen ikke stadig er ”forankret i vor tilværelse”. Den er forankret i udvejsløsheden ud over forankringen i de existentielle og skabelsesfilosofiske eksistensbestemmelser og godheds-erfaringer.

Men de muligheder for ”forståelighed”, som de existentielle og skabelsesfilosofiske eksistensbestemmelser kunne møde forkyndelsen med, oprettede et fortrolighed-rum, som stammer fra os. Med udvidelsen til de åbninger for forkyndelsen, som den ”kosmiske livsbelysning”, sansningsmetafysikken og de udvejsløse dilemmaer fremnøder, forsvinder dette fortrolighedsrum; det er en pointe i Valen-Sendstad-oppositionen. Ganske vist er den mirakeltro, ”den kosmiske vending” forlanger af os, ikke mere forbløffende end skabelses- og opretholdelsesmiraklet – og dog siger Løgstrup om den, at troen på det aldrig kan blive ”natur, der bryder spontant igennem”. ”Afgørelsen” for at tro på det ”vil aldrig blive stort andet end en rituel bekendelse til et ritual”, og den vil ikke kunne ”bevares uden menighed og kirke” (243f/315).

Dersom dette skal forstås i modsætning til den tro, der bliver forståelig ved at indlemmes i det fortroliggørelsesrum, vi medbringer som mulighedsbetingelse for forståelse, åbner Løgstrup her en mulighed for at forholde sig til forkyndelsen af opstandelse, evigt liv og en ny himmel og jord i en *fordobling af trosbegrebet*. Troen som en fri ytring – *tro i umiddelbarhed* – reserveres til de

dele af forkyndelsen, som den existentielle og skabelsesfilosofiske forudforståelse gør forståelige. Troen på ”den kosmiske vending” må undvære denne umiddelbarhed. Qua ”rituel bekendelse til et ritual” og ikke meget mere, bliver den en besluttet ’tro’, en *formidlet* ’tro’ (i anførselstegn), der ytrer sig som vane-kirkegang, hvor man lader sig budskabet sige og lever af det i et håb, der foregriber en kommende forståelse af det svært forståelige eller uforståelige – en slags ”zweite Unmittelbarkeit” (”en umiddelbarhed nr. to”, med et udtryk fra den tyske idealistiske filosofi).

Men den opgiver ikke forståelsen. Den kapitulerer ikke og overgiver sig til fideismen i Kierkegaards paradoksteologi (212f/276). Den *udsætter forståelsen*, skubber den foran sig! For hvad ved vi, ”det er ikke os, der bestemmer, hvad muligheder der er i tilværelsen, heller ikke i kosmisk forstand”, som det hedder i noget af det sidste, Løgstrup skrev.²⁷ Jeg har kaldt det *proleptisk forståelsessuspension*.

Litteratur

- Bugge, David. *Hinandens verden. Ledsager til K.E. Løgstrups Den etiske fordring*. Aarhus: Klim, 2011
- Christoffersen, Svein Aage. ”Skapelsesnåde. Om dens sansbare verdens erfaringsform”, i: *Norsk Teologisk Tidsskrift*. Oslo: Universitetsforlaget, 2011, hefte 3-4.
- Jensen, Ole. *I vækstens vold. Økologi og religion*. København: Fremad, 1976
- Jensen, Ole. *Sårbar usårlighed. Løgstrup og religionens genkomst i teologien*. København: Gyldendal, 1994
- Jensen, Ole. *Historien om K.E. Løgstrup*. København: Anis, 2007
- Jensen, Ole. *På kant med klodens klima. Om behovet for et ændret natursyn*. Frederiksberg: Anis, 2011
- Løgstrup, K.E. *Opgør med Kierkegaard*. København: Gyldendal, 1968; nyudgave Aarhus: Klim, 2013
- Løgstrup, K.E. ”Eksistensialfilosofi og åbenbaringsteologi” i: *Norsk Teologisk Tidsskrift*. Oslo: Universitetsforlaget, 1970, s. 1-29

²⁷ Løgstrup, *Det Uomtvistelige. Fem samtaler med Helmut Friis* (Kolding: Askov Højskoles Forlag, 1984), 69; nyudgave Aarhus (Klim) 2014, 68.

- Løgstrup, K.E. "Tanken om skabelse som forståelseshorisont for evangeliet",
i: *Lumen. Katolsk Tidsskrift* 1970 (38), s. 59-76
- Løgstrup, K.E. "Eksistensteologisk og religionsfilosofisk tolkning af Jesu forkyndelse", i: *Studenterkredsen* 4/1971
- Løgstrup, K.E. *Solidaritet og Kærlighed. Essays*. København: Gyldendal, 1987
- Løgstrup, K.E. *Solidaritet og kærlighed*. København: Gyldendal, 1987
- Løgstrup, K.E. *Kierkegaards og Heideggers eksistensforståelse og dens forhold til forkyndelsen*. Aarhus: Klim, 2013
- Løgstrup, K.E. *Det Uomtvistelige. Fem samtaler med Helmut Friis*. Kolding: Askov Højskoles Forlag, 1984; nyudgave Aarhus: Klim, 2014.